

Nietzscheov govor o Bogu. Ukaz problematičnosti banalnoga ateizma i banalne vjere

MLADEN MILIĆ*

UDK: 17.037
Prethodno priopćenje
Primljeno:
10. lipnja 2013.
Prihvaćeno:
12. lipnja 2013.

Sažetak: *Prema M. Heideggeru, filozof Friedrich Nietzsche svojim uzvikom »Bog je mrtav!« izriče usud čitave zapadne civilizacije i odnos čovjeka spram istine bitka. Njegov govor o Bogu nije potvrda banalnoga ateizma, nego odraz stanja modernoga čovjeka. Božja smrt u Nietzscheovoj misli nije toliko ateistički proglas, koliko je nužna posljedica ukidanja metafizičkih određenja pojmova koje su, po njemu, platonizam i kršćanstvo premjestili u transcendenciju, onkraj mogućnosti spoznaje i umskoga dosega. Rezultat ovakve krize, prema J. B. Metzju, banalni je ateizam, u kojemu vlada određeni nerazmjer između govora o Bogu i stvarnosti. U poimanju Boga događa se određena disproporcija jer se o Bogu govori, ali se, u biti, ne zna što bi se govorilo. Upravo zbog ovakva stanja logičnim se čini ukazati na Nietzscheov govor o Bogu i njegov prijedlog odnosa spram Boga. Misli o Bogu ovoga filozofa mogu doprinijeti boljem razumijevanju krize govora o Bogu, koja je sve očitija kod nevjernika i kod vjernika.*

Ključne riječi: *Nietzsche, Bog, Božja smrt, kriza, nihilizam, vjera.*

1. Uvod

Kada se govori o filozofiji Friedricha Nietzschea, uvijek treba imati na umu nihilizam kao temeljni izričaj njegove filozofije. Interpretacija Nietzscheova nihilizma sastoji se u razlaganju nekoliko pojmova važnih za njegovu misao – volja za moć, Božja smrt, nadčovjek, prevrjednovanje svih vrijednosti i vječno vraćanje istoga. Uz opasku da je zbog filozofove nesustavnosti vrlo teško dati određenu sustavnu cjelinu, pokušat ćemo ovdje fragmentarno prikazati pojam Božje smrti kao relevantan za današnju diskusiju i govor o Bogu uopće. Ovaj rad kratko će prikazati orise nihilizma

* Mr. sc. Mladen Milić,
Katolički bogoslovni
fakultet u Đakovu
Sveučilišta J. J.
Strossmayera u Osijeku,
P. Preradovića 17, 31400
Đakovo, Hrvatska, mladen.
milic@djkbf.hr

kao temeljnoga pokreta kulture Zapada, zatim poimanje Božje smrti kao uvjet mogućnosti ostvarenja toga nihilizma, uzroke zbog kojih Nietzsche govori o Božjoj smrti te na kraju pokušati ukazati na nedostatnost, ali i na pozitivan doprinos njegove misli za problematiku o kojoj se govori.

2. Nihilističko ozračje zapadne kulture

Na površinu nihilističkoga određenja zapadne kulture izbija tragična slika modernoga čovjeka. Kada Nietzsche spominje kako je nihilizam pred vratima i kako će nas pratiti u sljedeća dva stoljeća, onda prije svega ima u vidu europskoga čovjeka na vjetrometini suvremenih svjetonazora što ih je donijelo mnoštvo teorijskih racionalnih sustava. Nihilizam je, dakle, za Nietzschea temeljna duhovna nit zapadne kulture, metafizička kriza koja ne može biti prekrivena ni znanstvenom spoznajom ni lažnim optimizmom napretka. Temeljni problem modernoga čovjeka i filozofije uopće postaje njegova egzistencija, koja je bez cilja i svrhe.¹

Racionalno mišljenje, prema Nietzscheu, od samoga je početka *hranilo* nihilizam.² S obzirom da kršćansko-platonističko tumačenje svijeta daje čovjeku apsolutnu vrijednost i transcendiraju je u metafizičku onostranost, koju utemeljuje govorom o vječnom životu, taj pogled, zbog neodrživosti činjenice čovjekove nepropadljivosti, morao se urušiti sam u sebe. Afirmacijom ideje o nepropadljivosti propadljiva kršćansko-platonističkoga slika svijeta u sebi je od početka nosila određenu nihilističku crtu koja se intenzivirala u moderno doba afirmacijom racionalizma, sekularizma, pozitivizma i, u konačnici, ateizma.

Dijagnosticirajući nihilizam, Nietzsche pokušava pronaći izlaz iz njega. Devalvirajući postojeće vrijednosti, nihilizam ih želi prevrjednovati i tako prevladati. Drugim riječima, nihilizam želi dijalektički prevladati sama sebe i prijeći iz pasivnoga u aktivni nihilizam. Prevrjednovanje svih vrijednosti jest pathos, ugođaj ili ozračje u kojemu se događa nihilizam sa svim svojim temeljnim oznakama, a to su Božja smrt, nadčovjek, volja za moć i vječno vraćanje istog.³ Smrt Boga označava i smrt čovjeka, tj. smrću Boga treba biti prevladan čovjek da bi se napravilo mjesta nadčovjeku:

¹ Usp. M. MILIĆ, Doprinos misli Friedricha Nietzschea razumijevanju nihilističnosti postmoderne i njezina odnosa prema kršćanstvu, u: *Diacovensia* 20(2012.)3, str. 320.-321.

² Usp. D. BUTERIN, Nietzsche: filozofski nihilist i prevladavanje nihilizma, u: *Filozofska istraživanja* 15(1995.), str. 760.-762.

³ Usp. M. MILIĆ, Doprinos misli Friedricha Nietzschea razumijevanju nihilističnosti postmoderne i njezina odnosa prema kršćanstvu, str. 326.-327.

»Učim vas nadčovjeku. Čovjek je nešto što mora biti prevladano. Što ste učinili da biste ga prevladali?

Sva su bića učinila dosad nešto iznad sebe: a vi hoćete biti oseka te goleme bujice i radije se još vratiti životinji negoli prevladati čovjeka?«⁴

Negacija dosadašnjih vrijednosti određeni je međustadij koji treba prevladati, a željeni rezultat je novo razumijevanje čovjeka kao nad-čovjeka (obezboženoga čovjeka) i života kao volje za moć. Volja za moć (kao »zakon nužnoga prevladavanja samoga sebe u biti života«⁵) temeljna je opet pretpostavka prevladavanja nihilizma.

3. Božja smrt – uvjet mogućnosti prijelaza u aktivni nihilizam

Iako se govor o Božjoj smrti uglavnom veže uz Nietzscheovu filozofiju, samo kratko treba spomenuti da i raniji filozofi govore o stanju u kojem je Bog jednostavno mrtav. Prije svega, ovdje navodimo misao G. W. F. Hegela koji u svojoj *Fenomenologiji duha* spominje Božju smrt u kontekstu dijalektičkoga razvoja duha. U poglavlju o religiji, konkretnije, o očiglednoj religiji Hegel razmatra odnos komične i tragične svijesti i zaključuje kako nesretna svijest sačinjava naličje komične svijesti, koja je potpuno otuđivanje supstancije:

»Ona je prva naprotiv obratno tragična sudbina *izvjesnosti same sebe*, kakva bi trebala da bude po sebi i za sebe. Ona je svijest o gubitku svake *bitnosti* u *toj izvjesnosti* sebe i gubitka upravo tog znanja o sebi – supstancije kao i vlastitosti; ona je bol što se izražava kao teška riječ, da je *bog umro*.⁶

Govor o Božjoj smrti kod Hegela i kod Nietzschea imaju različit temelj, ali se može nazrijeti određeni zajednički nazivnik. Kod Hegela Božja se smrt događa uslijed prelaska duha u oblik subjekta, zbog čega dolazi do nereligioznog stava, što u konačnom smislu rađa nesretnu svijest, tj. znanje o gubitku.

»Za nesretnu je svijest izgubljena kako samovrijednost njezine neposredne ličnosti, tako i njezine posredovane, *zamišljene* ličnosti. Isto je tako zanimalo povjerenje u vječne zakone bogova, kao što su zanimala i proročišta, koja su se prikazivala kao da znaju ono posebno. Kipovi su sada leševi kojima je utekla životvorna duša, kao što himnu sačinjavaju riječi koje je napustila vjera, stolovi

⁴ F. NIETZSCHE, *Tako je govorio Zaratustra. Knjiga za sve i nikoga*, Večernji list, Zagreb, 2009., str. 21.

⁵ F. NIETZSCHE, *Uz genealogiju morala*, AGM, Zagreb, 2004., str. 186.

⁶ G. W. F. HEGEL, *Fenomenologija duha*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2000., str. 481. (riječi su otisnute kurzivom i u originalnom tekstu).

su bogova ostali bez duhovne hrane i napitka, a iz njezinih igara i svečanosti ne vraća se svijesti njezino radosno jedinstvo s biti.⁷

U tom odnosu subjekt postaje opća samosvijest, odnosno, ono opće postaje samo-svijest, a nezbiljski duh postaje zbiljskim. Božanska bit umire u svojoj apstrakciji i to je bolni osjećaj nesretne svijesti da je umro sam Bog.

Za razliku od Hegela, koji Božju smrt promatra kao tijek događanja apsolutnoga duha koji je praćen nesretnom sviješću, Nietzscheova misao Božju smrt određuje kao ključ za daljnje događanje povijesti i kao temeljni uvjet mogućnosti za ostvarenje potpunoga, aktivnoga nihilizma. Propast vjere u kršćanskoga Boga, prema Nietzscheu, općeeuropski je događaj. Tu propast i njezine daljnje posljedice on je najintenzivnije nagovijestio u poznatoj paraboli o *mahnitu čovjeku*, u viziji oštroumna vidovnjaka koji usred bijela dana pali svjetiljku.

»'Kamo je nestao Bog?' povika. 'Reći ću vam! Mi smo ga usmrtili – vi i ja! Svi smo mi njegove ubojice! A kako smo to uradili? Kako smo uzabili ispiti more? Tko nam je dao spužvu da prebrišemo čitav horizont? Što smo učinili kad smo raskinuli lance kojima je ova zemlja bila prikovana za svoje sunce? Kamo se sad ona kreće? Kamo se mi krećemo? Dalje od svih sunca? Ne urušavamo li se neprekidno? Unatrag, postrance, naprijed, na sve strane? Postoji li još neko gore i neko dolje? Ne lutamo li kao kroz neko beskrajno ništa? Ne osjećamo li zadah prazna prostora? Nije li postalo hladnije? Ne nadolazi li neprestano noć i sve veća noć? Ne moraju li i jutrom svjetiljke biti upaljene? Zar još ništa ne čujemo od buke grobara koji pokapaju Boga? Zar ne njušimo još ništa od njegova raspadanja? – i bogovi se raspadaju! Bog je mrtav! Bog ostaje mrtav! A mi smo ga usmrtili! Kako da se utješimo, mi ubojice nad svim ubojicama? Ono najsvetije i najmoćnije što je svijet dosad posjedovao iskrvarilo je pod našim noževima – tko će sprati tu krv s nas?'⁸

Djelujući na razmeđu misaonih epoha⁹ početkom dvadesetog stoljeća, Nietzsche želi na nov način promišljati, diferencirati i izricati stvarnost. Kao iskren filozof ne bježi od pitanja govora o Bogu. On ga otvoreno postavlja bez apriornih predrasuda, ali i bez aposteriornih površnih naslijeđenih misaonih formula koje su često vladale u filozofiji i teologiji.

»Nietzsche se u svom govoru o smrti Boga ne ograničuje samo na puku psihološku tvrdnju: nema Boga, ja ne vjerujem ni u kakva Boga. Tvrdnja mu naprotiv

⁷ Isto, str. 481.-482.

⁸ F. NIETZSCHE, *Radosna znanost* (»*La gaya scienza*«), Demetra, Zagreb, str. 107.-108.

⁹ Teško je za 20. stoljeće rabiti ovaj termin zbog sve ubrzanijih i zgušnjelijih misaonih i drugih promjena. Ipak izraz »epoha« ovdje ostavljamo, koliko god jedna epoha danas kratko trajala.

posjeduje značaj temeljne činjenice za tumačenje cjeline čovjeka i svijeta, što u sebi nosi zamašne posljedice za daljnji tijek razdoblja. Smrt Boga znači *veliki slom!* Bezutješnu prazninu: ispijeno more. Bezizgledni životni prostor: prebrisano obzorje. Beznadno ništa: zemlju otkinutu od sunca. Za samoga čovjeka smrtonosan survaj, bezmjeran na sve strane, koji ga mora rastrgnuti. (...) Ovdje se stvara kaos, dapače smrtonosna hladnoća i noć nihilizma!«¹⁰

Iz spoznaje da je Bog mrtav Nietzsche je pokušao izvući što više konzekvenci. Vrijeme, u kojemu je živio, bilo je vrijeme velikih misaonih filozofskih zaokreta u Europi. Govor o Božjoj smrti bio je manje-više moda, a prirodne znanosti u tom su prednjačile svojim naglašavanjem mehanicističko-funkcionalističke slike stvarnosti kojoj je jedini smisao onaj utilitarni – kako zahvatiti i učiniti stvarnost što više korisnom.¹¹ Međutim, Nietzsche ide dalje od pukoga utilitarističkog funkcionalizma koji Boga miče iz stvarnosti da bi dao prostor pozitivizmu, a Feuerbachovo olakšanje zbog Božje smrti, smatra Küng, čini se bezbrižnim i naivnim naspram tjeskobe koja se osjeća u govoru mahnita čovjeka.¹² Ta tjeskoba nastavlja se pitanjem: »Ne moramo li sami postati bogovima da bismo se tek pokazali njih dostojni? Nikad nije bilo većeg čina – i onaj tko se ikad poslije nas rodi, zbog tog će čina pripadati jednoj povijesti višoj od sve današnje!«¹³

O značenju fraza *postati bogovi* i *viša povijest* Nietzsche više ne govori u *Radosnoj znanosti*. U ovomu dijelu jasno je naglasio samo Božju smrt koja nema alternative i koja mora biti provedena. Iako je mahniti čovjek svjestan da dolazi prerano (kao što je i Nietzsche bio svjestan činjenice da će mu filozofija biti cijenjena tek poslije smrti), on ipak, završava filozof ovaj dio, provaljuje u nekoliko crkava gdje pjeva *Requiem aeternam deo*, tvrdeći da su crkve ionako samo nadgrobni spomenici (mrtvome) Bogu.¹⁴ Možemo reći da, iako je Bog mrtav, ostaju njegove sjene, a to su posljedice vjere u Boga koje također treba prevladati, kao uostalom i Boga, da bi se došlo do *više povijesti*.

Zašto je, u konačnici, za Nietzschea toliko važna Božja smrt? Božja smrt je osnovna pretpostavka i uvjet mogućnosti za dvije stvari: zahtjev za nadčovjekom i prevrjednovanje svih vrijednosti. U *Tako je govorio Zaratustra* Nietzsche Božju smrt stavlja

¹⁰ H. KÜNG, *Postoji li Bog? Odgovor na pitanje o Bogu u novom vijeku*, Naprijed, Zagreb, 1987., str. 337.-338.

¹¹ Usp. N. DOGAN, *U potrazi za Bogom. Kršćanin u postmodernom vremenu*, Biblioteka Diacovensia, studije 5, Đakovo, 2003., str. 197.

¹² Usp. H. KÜNG, *Postoji li Bog? Odgovor na pitanje o Bogu u novom vijeku*, str. 338.

¹³ F. NIETZSCHE, *Radosna znanost*, str. 108.

¹⁴ Usp. isto, str. 108.

neposredno prije Zaratustrina govora o nadčovjeku, pred građanima okupljenima na trgu: »No kad Zaratustra ostade sam, ovako reče svojem srцу: 'Ta je li moguće! Ovaj stari svetac u svojoj šumi još ništa nije čuo o tomu da je *Bog mrtav*'.«¹⁵

Božja smrt u Nietzscheovoj misli nije toliko ateistički proglas, koliko je nužna posljedica ukidanja metafizičkih određenja pojmova koje su, po njemu, platonizam i kršćanstvo premjestili u transcendenciju, onkraj mogućnosti spoznaje i umskoga dosega. Ako se dokine transcendencija, onda je posljedica toga dokidanja i Božja smrt. S druge strane, ako se dokine tumačenje stvarnosti utemeljene na vrijednostima metafizike, onda to za posljedicu ima i smrt čovjeka. Tu drama nihilizma dosiže svoj vrhunac – dokidanje transcendencije i smrt Boga s jedne, te dokidanje stvarnosti i smrt čovjeka s druge strane, jesu uvjet mogućnosti nastanka nadčovjeka.

Prema J. B. Metz, Nietzscheov govor i poruka o Božjoj smrti poruka je o pobožanstvenjenju vremena. Otkazivanje Božje vladavine navještaj je uzvišenosti vladavine vremena. Budući da je Bog mrtav, u svemu prolaznome ostaje samo vrijeme – vječnije od Boga i besmrtnije od svih bogova. Vrijeme je jedini postmetafizički fascinosum koji ne želi ništa osim samoga sebe, nakon što su pala sva metafizički građena prijestolja. Drugim riječima, smatra Metz, s Nietzscheovim govorom o Božjoj smrti počinje temporalizacija ontologije i metafizike, a govor o Bogu, zbog povremenjivanja, postaje konstitucionalno ugrožen govor.¹⁶

Osim toga, Metz o Božjoj smrti govori u kontekstu krize Boga u današnjem vremenu:

»To je kriza čovječanstva, jer Bog ili je tema čovječanstva ili uopće nije neka tema. (...) Nije lako dijagnosticirati tu krizu Boga jer je ona kako unutar tako i izvan kršćanstva uronjena u religiji naklonjeno ozračje. Živimo u svojevrsnoj religijski oblikovanoj krizi Boga. Natuknica glasi: Religija da – Bog ne, pri čemu to 'ne' nije mišljeno kategorički, u smislu velikih ateizama. Nema više velikih ateizama. U vremenu krize Boga sam je ateizam postao banalnim.«¹⁷

Rezultat ovakve krize, prema Metz, jest banalni ateizam – Boga se spominje, ali se na njega ne misli. Drugim riječima, to bi značilo da vlada određeni nerazmjer između govora i stvarnosti. Kriza Boga još uvijek nije kriza *pojma* Boga (o Bogu se još uvijek govori), nego kriza *odnosa* prema Bogu, pa posljedično i kriza *stvarnosti* Boga u svom epistemološkom statusu. U poimanju Boga događa se određena dis-

¹⁵ F. NIETZSCHE, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 21.

¹⁶ Usp. J. B. METZ, *Politička teologija*, KS, Zagreb, 2004., str. 236.-240.

¹⁷ J. B. METZ, *Memoria passionis. Provokativni spomen u pluralističkom društvu*, KS, Zagreb, 2009., str. 94.

proporcija jer se o Bogu govori, ali se, u biti, ne zna što bi se govorilo. Bog je sve (*new-ageovski* panteizam) pa tako može biti i ništa. U okviru ateizacije društva takav banalan ateizam, umjesto da se Boga do kraja *riješi* (čak i da se izbriše pojam Bog), on neprestano spominje Boga i o njemu govori, a da zapravo na njega i ne misli. Bog je lebdeća metafora u lakim čavrljanjima, u estetskom diskursu ili jednostavno kôd za legitimiranje religijskih zajednica.¹⁸ Upravo zbog ovakva stanja logičan se čini Nietzscheov prijedlog da Boga treba ubiti. Ako smrt definiramo kao prekid svih odnosa, onda bi to značilo razoriti odnos s Bogom, uništiti pojam Bog, ubiti taj odnos bez odnosa. Jer ako ne postoji Bog kao stvarnost, onda je pojam *Bog* samo logičko-epistemološki izraz bez ontološkoga temelja. A ako je takav, onda se radi o praznomu pojmu.

Rečenicom *Bog je mrtav!* – Nietzsche je sažeo svu bremenitost nihilizma kao povijesnoga preokreta. Ova rečenica navodi čovjeka da osjeti konačnost, napuštenost, jedinstvenost i osamljenost, izloženost smrti i ništavilu.¹⁹ Za Heideggera, Nietzscheov uzvik ne treba razumjeti ni kao rečenicu nekog površnoga ateista ni kao tvrdnju luđaka, ni kao osobni stav, nego prvenstveno kao izričaj naziranja dvijetisućegodišnjeg usuda zapadne misli i civilizacije i kao uzvik koji je sažeo budući čovjekov odnos prema istini bitka.²⁰ Zato Heidegger smatra da Nietzschea treba držati izvan upitnoga društva ateista koji olako i površno niječu Boga kad ga već nisu u stanju *proizvesti* kao boga znanosti i tehnike, a koji ovu Nietzscheovu rečenicu olako svojataju kao geslo (post)moderne epohe.²¹ Zanimljivo, Heidegger ne promatra Nietzschea ni kao sentimentalnoga bogotražitelja, kakvim ga se često prikazuje u nedostatku odgovora na njegove ponekad i utemeljene kritike kršćanske teologije i prakse.²² Nadalje, svojatanje Nietzschea od strane onih koji su postali umorni od kršćanstva pa za svoj upitni ateizam traže potvrdu u njegovim rečenicama, za Heideggera je nedopustivo, jer Nietzsche nikad nije likovao ni bio sretan zbog Božje smrti, nego je to bio problem koji ga je zaokupljao cijeloga života.²³

Prije svega, Nietzsche o Božjoj smrti govori kao o stanju u koje je zapao moderni čovjek. Taj govor može se krivo shvatiti ako se problem simplificira pa se misli kako

¹⁸ Usp. isto, str. 94.

¹⁹ Usp. I. KORDIĆ, Je li čovjek izguran iz istine? Heideggerov zaborav bitka i Boga, u: *Obnovljeni život* 63(2008.)4, str. 389.-415., ovdje str. 398.

²⁰ Usp. isto, str. 398.

²¹ Izvrsnu analizu znanstvenog ateizma dao je dokument II. vatikanskog koncila o Crkvi u suvremenom svijetu, *Gaudium et spes*. Heidegger kao da je predvidio razvoj ovakve vrste trivijalne *znanstvenjačke* filozofije, generirane u najsuvježijem primjeru Dawkinsove knjige *Iluzija o Bogu*.

²² Usp. I. KORDIĆ, Je li čovjek izguran iz istine? Heideggerov zaborav bitka i Boga, str. 399.

²³ Usp. isto, str. 399.

je Nietzsche jednostavno htio na mjesto Boga staviti ideju čovjeka, na što bi mogao upućivati njegov govor o nadčovjeku. Međutim, prije će biti, smatra Heidegger, da je Božjom smrću mjesto Boga ostalo prazno i otvoreno, mjesto koje nije identično ni s područjem razumijevanja Boga ni s područjem razumijevanja čovjeka, a prema kojemu čovjek dolazi u jedan poseban odnos. Ovo mjesto postalo je uvjetom mogućnosti novoga razumijevanja bića i stvarnosti u drugačijem bitku. Taj odnos prema bitku, prema Heideggeru, ne počinje s Nietzscheovom osobom i filozofijom, nego je kod njega generiran na poseban i intenzivan način. Ovaj je bitak s početkom novovjekovne metafizike postao subjektivitet, koji ljudski subjekt čini središtem čitave stvarnosti koja vidi samo biće, a ne bitak, pa logično, prema bitku postupuje kao ni-prema-čemu, odnosnu ničemu. U toj točki se onda i bitak i Bog i čovjek (biće) jednostavno ruše u ništavilo nihilizma.²⁴ Dakle, zaborav bitka koji vodi u nihilizam i nihilizam koji održava taj zaborav bitka jest, u biti, zaborav, odnosno ubijanje Boga.

4. Nedostatnost i pozitivnost Nietzscheova govora o Bogu

Slabost je Nietzscheova tumačenja u tomu što on nije uspio uvidjeti da je, želeći svrgnuti metafiziku, stvorio određenu *implicitnu* metafiziku. Bježeći od metafizičkoga jezika on razvija vlastiti, *pseudometafizički* jezik. U nastojanju da izbriše platonističko-kršćansku epistemološku distinkciju između stvarnoga i pojavnoga svijeta, između subjekta kao jastva i objekta kao drugotnoga, on konstruira pojmove i svijet decentrirane samospoznaje, ogoljuje sve kategoričke stavove o jastvu, poistovjećuje sebe (subjekt) s voljom za moć i djelovanje i tako uklanja odvojenost između bića i djelovanja, između *agere* i *esse*. Kod Nietzschea više ne vrijedi princip *agere sequitur esse*, nego princip *agere esse est*.

Krajnji rezultat decentriranosti i gubitka stožera i središta, poništavanja razlike između jastva i onoga što subjekt spoznaje kao drugotno, može biti božanstvenost i punina (subjekta), ali, paradoksalno, to može biti i ništavilo, besmislenost i praznina.

Može se reći da Nietzsche sam sebe proglašava pozivateljem na nihilizam, ali onda nihilističnost nihilizma još više dolazi do izražaja jer prestaje onoga trenutka kad prestane pozivatelj *mono-logični* poziv. Što je, u konačnici, bez smisla. A traganje za istinom, za smislom (logosom) u Nietzscheovoj misli nije *dia-logično*, nego *mono-logično*. »Nietzscheovo je dakle traganje za istinom transcendencija u monologu, i upravo je zbog toga to traganje nedovoljno transcendentno.«²⁵ Jednom

²⁴ Usp. isto, str. 400.

²⁵ I. RAGUŽ, Što teologija treba čuti, dobiti i preuzeti od Antikrista? Hans Urs von Balthasar o Friedrichu Nietzscheu, u: *Obnovljeni život* 63(2008.)4, str. 417.-442., ovdje str. 425.

riječju, Nietzscheova misao je monistična, nedostatno dijalektička i nedovoljno transcendentna.

Glede doprinosa Nietzscheove misli u kontekstu govora o Bogu, na prvomu mjestu, možda paradoksalno, navodimo govor o stvarnosti Božje smrti. Nietzsche tu stvarnost nije prouzročio, nego dijagnosticirao i predvidio, tvrdeći da je Bog za mnoge ljude jednostavno umro i više ne egzistira u njihovu životu.

U njegovu govoru Bog je često sinonim za sve nadosjetno, onostrano, vječno nasuprot onomu zemaljskom. Kako je takva konstrukcija Boga *proizvedena* u metafizici koja je zaboravila bitak i dala prednost biću, a sve to je dobrim dijelom unijela i u teologiju, tako se s vremenom počelo s Bogom postupati kao s čovjekovom misaonom tvorevinom unutar logičko-misaonog instrumentarija ovih znanosti. Mora se priznati da je Nietzsche govorom o smrti Boga predvidio nemogućnost održanja govora o ovako shvaćenom Bogu, koji udaljen od svijeta postaje nemoćan da mu udahnuje novi život. Govor o Bogu jest govor o idejama kojima čovjek ovladava i više im se ne divi, više govor o Bogu koji je jamac ljudskih nauma, a manje govor o Bogu koji je misterij. Tako je i metafizika, lišavajući se iskustva bitka, oduzimala teologiji njezinu teo-logičnost – racionalno-antropološki doživljaj iskustva Boga.²⁶

U ovom kontekstu, kada govorimo o novovjekovnom potpunom nihilizmu, možemo smatrati da Nietzsche, govoreći o Božjoj smrti, govori o proglašenju mrtvim onoga Boga koji je djelo čovjekove misaone konstrukcije. On zahtijeva prevrjednovanje svih vrijednosti koje se na tu platformu vežu. Nietzsche u svojoj teoriji mora nadvisiti sustav odviše ljudskoga čovjeka, koji misli da spoznajno dohvaća objektivnu stvarnost, a samim time mora nadvisiti i odviše ljudskoga Boga, jer je on objektivna stvarnost *par excellance*. Kako bi to učinio, Nietzscheov nadčovjek mora preuzeti na sebe toga Boga, mora sam postati nositelj božanskih atributa. Kao prigovor, uvijek ostaje otvoreno pitanje: može li čovjek konstruirati stvarnost samo iz vlastitoga jastva, u subjektu (nadčovjeku), mimo, onkraj ili bez bilo kakve objektivne stvarnosti.

No, nedostatak govora o ljubavi može se označiti kao najveći nedostatak Nietzscheova govora o Bogu. Racionaliziranje oko pojma Boga, na koje nije ostala imuna ni teologija, ostavilo je traga i na njegovoj filozofiji. On to nije mogao nadići jer mu je nedostajalo ono što je, barem glede kršćanskoga govora o Bogu, nasušno potrebno, a to je upravo svojstvo ljubavi. Još bolje, ekvivalencija pojmova Bog i ljubav u kršćanstvu ne dopuštaju čovjeku da ostane indiferentan spram pojma Bog, jer ukoliko je pojam Bog ekvivalentan pojmu ljubavi, onda se ne može biti indiferentan. To je zato što puko racionalno poimanje može ostaviti prazan pojam, bez sadržaja,

²⁶ Usp. I. KORDIĆ, Je li čovjek izgurao iz istine? Heideggerov zaborav bitka i Boga, str. 400.-401.

a ljubav i Bog nisu samo racionalne kategorije. S jedne strane, Nietzsche je ukazao kako ne postoji monopol nad pojmom *Bog*, pogotovo ga nemaju prirodne znanosti.

Zaključak

Nietzscheova filozofija, iako nedostatna, može poslužiti kao odskočna daska za promišljanje i nadilaženje postmoderne stvarnosti. To se posebno odnosi na pojam Boga kao apsolutno drugotne stvarnosti i objekta spoznaje. Post-postmoderni čovjek mora uvidjeti da mu Bog nije uzrok problema, prijetnja ni konkurencija, nego dijaloški partner koji ga ispunjava sadržajem i smislom.

U ovomu radu Nietzschea se nije željelo opravdati, nego ga se pokušalo staviti u pravi okvir. On nije ideolog nihilizma, nego je dijagnostičar koji upozorava što se može dogoditi Zapadu ako se ne odrekne nekritički prihvaćenih lažnih idola. Baš zato Nietzscheovu kritiku treba uzeti ozbiljno, ali i zauzeti distancu spram nekih njegovih stavova. Na pitanje koje se možda provlači kroz njegovu misao: »Mora li se maknuti Boga da bi se dalo mjesta čovjeku?«, možda bi se moglo odgovoriti stavom: Ne, jer Bog nije *zatvor* nego *stožer* ljudskoga *ja*. Drugim riječima, ukoliko se želi *spasiti* čovjeka, treba se otvoriti humanizmu koji počiva na ideji Bogočovjeka. Ali tada se treba distancirati od ateističkoga humanizma, izgrađena na nihilističkim temeljima, koji može završiti tragedijom čovjeka, što je suvremeno povijesno iskustvo i pokazalo.

Čovjek se može opredijeliti za ili protiv Nietzscheove misli, ali uvijek treba imati na umu trenutnu situaciju zapadne misli koja više ne poznaje snažnu dijalektiku koja hrani obje strane, kako vjeru u Boga, tako i ateizam. U moru indiferentnosti rijetko se susreću oni koji vjeruju u Boga i žive u skladu s njim, ali se isto tako rijetko susreću i ateisti koji imaju hrabrosti nositi se do krajnjih granica s (ne)logikom vlastitoga ateizma. Zato izučavanje Nietzscheove misli može svakomu približiti misao da je Bog stvarnost s kojom se treba nositi cijeloga života i koju se ne može zaobići. Jer pitanje Boga, i za vjernike i za ateiste, nije samo pitanje kulture, nego pitanje opstanka svijeta, njegova lica i njegove sutrašnjice. Jednom riječju, Nietzsche ateiste može spasiti od banalnoga ateizma, a vjernike pozvati da svoju vjeru ne žive banalno.

NIETZSCHE'S SPEECH ABOUT GOD. POINTING TO THE PROBLEM OF BANAL ATHEISM AND BANAL FAITH

Mladen Milić*

Summary

According to M. Heidegger, the philosopher Friedrich Nietzsche with his cry »God is dead!« expresses the fate of the whole of Western civilization and man's attitude towards the truth of being. His speech about God is not an affirmation of banal atheism, but a reflection on the state of modern man. The death of God in Nietzsche's thought is not so much an atheist manifesto, as it is a necessary consequence of the abolition of metaphysical definitions of concepts which, according to him, Platonism and Christianity moved into transcendence, beyond the possibilities of understanding and mind's grasp. The result of this crisis, according to J. B. Metz is the banal atheism, characterized by the discrepancy between the talk about God and reality. When it comes to the conception of God there occurs a certain disproportion, since there is talk about God, but, in fact, there is no idea of what to say. Precisely because of this situation, it seems logical to point to Nietzsche's speech about God and his proposal regarding the relationship towards God. This philosopher's thoughts of God can contribute to a better understanding of the crisis off talking about God, which is all the more obvious in both the non-believers and believers.

Keywords: Nietzsche, God, death of God, crisis, nihilism, faith.

* Mr. sc. Mladen Milić, Catholic Faculty of Theology in Đakovo, J. J. Strossmayer University of Osijek, P. Preradovića 17, 31400 Đakovo, Croatia, mladen.milic@djkbf.hr